

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

Руслан ПИРІГ

“МОЇМИ СЛОВАМИ РУКОВОДИТЬ БАЖАННЄ ЗАХИСТИТИ ЗЕМСЬКУ СПРАВУ...”

**(лист професора Костя Мацієвича до гетьмана
Павла Скоропадського, вересень 1918 р.)**

Кость Андріанович Мацієвич – визначний український державний і громадський діяч, учений-аграрник. Його ім’я, як і багатьох інших провідних постатей доби Української революції 1917–1921 рр., котрі опинилися в еміграції, в Україні було маловідоме. Останнім часом з’явилася низка наукових розвідок про його життя і діяльність. Підсумком цих дослідницьких зусиль стала кандидатська дисертація Л. Епик¹.

К. Мацієвич народився 18 травня 1873 р. у с. Демезна на Київщині. Належав до шляхетсько-священницького роду. Отримав фах агронома, працював у Полтавському і Харківському сільськогосподарських товариствах, редагував часописи “Хлібороб” і “Агрономічний журнал”, займався викладацькою діяльністю у Петрограді.

Після повернення у 1917 р. до Києва К.Мацієвич вступив до Української партії соціалістів-федералістів, був членом Центральної Ради. У серпні його призначили товаришем (заступником) генерального секретаря земельних справ. Будучи противником тотальної соціалізації землі, у грудні 1917 р. він подав у відставку. В добу гетьманської держави К. Мацієвич вів активну громадську роботу, обіймаючи посаду заступника голови Всеукраїнського земського союзу (ВЗС)².

Розглядаючи органи місцевого самоврядування, обрані законом Тимчасового уряду від 21 травня 1917 р., як потенційне джерело підтримки Центральної Ради та живильне середовище соціалістичних партій, МВС гетьманату ініціювало масштабний наступ на земельні органи. Спеціальним законом уряд дозволив губернським старостам розпускати земські зібрання та управи. Нерідко замість них відновлювали роботу дореволюційні цензові органи³.

До управи Союзу надходили сотні листів, телеграм, заяв про утиски земських органів на місцях. 16 червня 1918 р. з’їзд земств ухвалив меморандум до гетьмана з вимогою припинити гоніння на земські зібрання, не порушувати громадських прав, звільнити заарештованих активістів тощо. В документі містилися й радикальніші вимоги щодо розпуску уряду, проведення виборів до Українських установчих зборів, ліквідації комісій з підготовки законопроектів про вибори органів

місцевого самоврядування⁴. П. Скоропадський зустрівся з делегацією земських діячів (С. Петлюра, К. Мацієвич, С. Шемет та інші), але не прийняв жодної із вимог меморандуму.

У свої спогадах гетьман досить детально описує зустріч із земською депутацією і наголошує, що “саме в цей день Петлюра вирішив перейти в опозицію ... працювати для повалення ряду”⁵. У кінці липня С. Петлюра був заарештований. Відтоді К. Мацієвич фактично перебрав на себе керівництво ВЗС. Пізніше він писав, що одним з найнагальніших завдань був захист земств від утисків місцевої гетьманської адміністрації: “...з портфелем повним телеграм, скарг доводилося їхати до І. Кістяківського, тодішнього всевладного міністра внутрішніх справ, щоб якось полегшувати долю земств і земських діячів”⁶.

Безпосереднім приводом до написання листа П. Скоропадському стала ухвала Радою Міністрів закону “Про вибори губернських і повітових гласних”. Ще у травні 1918 р. було утворено спеціальну комісію з підготовки цього законопроекту. Очолював її князь О. Голіцин – відомий земський діяч, колишній депутат Державної думи, великий землевласник, голова Співки промисловості, торгівлі і фінансів (Протофіс).

Поданий цією комісією проект закону 17–23 серпня у закритому режимі розглядався на засіданнях уряду. Тривалі гострі дебати точилися навколо куріальної системи. Більшість міністрів - кадетів усвідомлювали, що “вона поглиблює різницю між окремими класами”, але визнали “державно-доцільним” обмежити доступ до земських виборів “елементів, небезпечних у політичному відношенні”. Попри заперечення міністра віровизнань В.Зіньковського та міністра закордонних справ Д.Дорошенка, закон було ухвалено і подано на затвердження гетьмана. Князь О. Голіцин отримав подяку уряду⁷.

Цим актом відмінявся згаданий закон Тимчасового уряду і запроваджувалися істотні цензові обмеження: майнові – до виборів земських гласних допускалися особи, які володіли майном, обкладеним земським збором; осілості – не менше 1 року; вікові – 25 літ; статеві – лише жінки, які володіли майном; соціально-професійні – позбавлялися права участі у виборах військові, студенти, ченці та ін.⁸.

Намагаючись запобігти затвердженню цього закону гетьманом, К. Мацієвич направляє йому розлогого листа, в якому доводить згубність такого акту для утвердження української державності. Він нагадує, що у червневому меморандумі земського з’їзду містилося попередження про небезпеку віддавати реформування земської справи у руки цензових елементів, які будуть прагнути реваншу. І новий закон підтвердив ці побоювання.

К. Мацієвич звертається до історії земського руху, наголошуючи, що навіть за реакційного царського міністра внутрішніх справ Д. Толстого не було примусового розпуску земських зібрань, заміни їх “при-

сутствіями” при губернських старостах. Він вказує на загрозу вилучення з земських органів українських активістів і заміну їх денационалізованими бюрократами, які будуть керуватися “мотивами класової помсти і відкритої ворожнечі до демократичних верств української людності”⁹. Він просить гетьмана не затверджувати шкідливий, на його думку, закон, а створити невелику комісію для його перероблення відповідно до інтересів української державності. Крім того, він викладає власні пропозиції щодо змін до згаданого закону¹⁰.

Поданий К. Мацієвичем документ можна лише умовно визначити як лист. Насправді ж це досить розлога доповідна записка керівника всеукраїнського громадського об’єднання главі держави. Для такої атрибуції бракує лише сформульованої автором назви документу.

Детальне вивчення реквізитів даного письмового звернення дозволяє стверджувати, що воно гетьманові не доповідалося. Надходження до гетьманської похідної канцелярії зареєстроване 6 вересня 1918 р. Як відомо, згаданий закон вже був затверджений П. Скоропадським днем раніше, а оприлюднений у “Державному віснику” 16 вересня. Безпосередньо документ було направлено до МВС, зареєстровано у міністерстві 10 вересня і збережено у його фонді¹¹.

Ця записка є інформативним історичним джерелом. Її зміст свідчить про намагання однієї з наймасовіших громадських організацій України протистояти ліквідації демократичних засад місцевого самоврядування в добу гетьманату. З точки зору персоніфікації тогочасних подій дані матеріали відображають громадянську позицію одного з діячів українського національного руху, який не сприймав радикального соціалізаторського курсу лідерів Центральної Ради, але не міг змиритися з реставраторською політикою гетьманського режиму.

І насамкінець про подальшу долю К. Мацієвича. У лютому–березні 1919 р. він очолював МЗС УНР, а потім аж до 1923 р. – дипломатичну місію в Румунії. Переїхавши до Праги, вів викладацьку, наукову, видавничу роботу, займався громадською діяльністю. Учений залишив по собі поважний дослідницький доробок з актуальних проблем розвитку аграрного сектора економіки. Помер К. Мацієвич 2 квітня 1942 р. у Празі.

¹ Етик Л. І. Костянтин... Андріанович Мацієвич – державний і громадсько-політичний діяч. Автореф. дис. к.і.н. – К., 2009.

² Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – К., 1998. – С. 126–127; Довідник з історії України. Вид. 2-ге. – К., 2002. – С. 459; Енциклопедія українознавства. – Т. 4. – Львів, 1994. – С. 1495.

³ Державний вістник. – 1918 . – 11 липня.

⁴ Литвин С. Симон Петлюра у 1917–1926 роках. Історіографія та джерела. – К., 2002. – С. 139.

⁵ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ. – Філадельфія, 1995. – С. 206.

⁶ *Мацієвич К.* На земській роботі. Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). – Прага, 1930. – С. 201.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 1064, оп. 1, спр. 6, арк. 180–183 зв.

⁸ Державний вістник. – 1918. – 21 вересня.

⁹ ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 2, спр. 23, арк. 7.

¹⁰ Там само, арк. 11.

¹¹ Там само, арк. 1–11.

**Письмове звернення К. Мацієвича до гетьмана П. Скоропадського
щодо закону “Про вибори губернських і повітових гласних”
6 вересня 1918 р., м. Київ**

Ясновельможний пане Гетьмане

Всієї України!

Оголошений, по прийняттю його Радою Міністрів, законопроект про реформу земського самоврядування, поступив на Ваше затвердження. На Вас лягає тяжка відповідальність сказати своє останнє слово в справі, яка може мати для молоді української державности рішуче значіння і я, використавши всі засоби, які були в мойому розпорядженні, яко тимчасового голови Всеукраїнського Союзу (земств- Р.П.) для того, щоб одвести той замах на права Української національної і державної справи, котрий зміщається в цьому законі, звертаюсь до Вас з щирим проханням прийняти до уваги мої міркування, які являються, я певен в цьому, виразом думки всього свідомого українського громадянства.

Я звертаюсь до Вас, не маючи на увазі а ніякої політичної мети, бо взагалі я ніколи політиком не був. Все життя своє я провів на земській праці як гласний і, головним чином, яко земський робітник спеціаліст, так що моїми словами руководить бажання захистити земську справу, іменню від того політичного походу, який на превеликий жаль, провадиться за часів гетьманської влади всіма тими елементами, які раніш панували в земстві і які при його демократизації, по закону 21 травня 1917 року, згубили там свою перевагу. Вони по більшості не прийняли а ні жодної участі в боротьбі за свої права на підставі існуючого закону, поховалися тоді, коли їхня робота була надзвичайно важлива для установа рівноваги в громадському житті, і тепер ідуть знову не шляхом чесної одвертої боротьби і порозуміння з народними масами, а вимагають од закону і од Вас закріплення тих привілеїв, які вони мали при царському режимі.

В тому меморандумі, який Вам був поданий від імені Всеукраїнського З'їзду особистою депутацією, в якій і я мав честь брати участь, був пророкований той стан, в якому опиниться земська реформа, коли її віддати в руки одних тільки цензових елементів. Ми тоді зауважили на необхідність розв'язання комісій по земському і мійському самоврядуванню і на організацію їх на нових підвалинах. Ви нам одповіли, що вони тільки розробляють питанне, а земський закон Ви затвердите тільки такий, який буде сприяти розвиткові української державности.

Наші сумніви тепер блискуче підтвердились. Більше того, ухвалений більшістю голосів земський законопроект уявляє з себе ні що инше, як закон про скасування у нас, в українській державі, місцевого самоврядування. Коли Ви уясните собі конкретний зміст ст. I, XV і XVI цього законопроекту, то Ви пови-

нні признати, що у нас після затвердження його Вами, земства не буде. Не буде земського положення, бо хоч старе не одмінється і застається юридично в силі, але практично воно ст. XV і XVI зводиться нінащо. Не буде земських зібрань, бо сучасні розпускаються, а нові зберуться ніяк не раніш 1919 року. Не буде і управ, бо управи, які віддаються під догляд на волю старост, то не управи, а щось гірше від бувших у нас на правобережній Україні так званих “куцих земств”. Іншими словами ні одного елементу, з яких складається право самоурядовання, не залишилось і все замінено адміністративним розпорядженням.

Я повинен зауважити, що наше земство вже пережило один раз подібну реформу. Це було за часів діяльності міністерства Д.І. Толстого, коли було скасовано положення 1864 р. і тоді в часи самої лютої Російської реакції, такого становища для земства утворено не було. Не було ні примусового розпусчення земських зібрань, ні заміни управи “присутствіями” при губернаторах і ісправниках.

Коли Ви спинитесь на думці, для чого це робиться, і які матимуть наслідки, то не одержите ніякої другої відповіді як тільки тієї, що ми дали в меморандумі.

Я добре розумію необхідність боротьби з анархією і політичним максималізмом. Я згоден з тим, що в цій боротьбі треба уживати рішучих заходів, але і тоді не варт забувати, що в Гетьманській грамоті обіцяно було, що Ви “стоятимете на сторожі порядку і законності”, а в першому урядовому повідомленні проголошено було, що “підозріння в бажанні Правительства скоротити права місцевого самоврядування і усунути від нього широкі слої населення повинні відпасти”.

Скажіть, чи відповідає цім обіцянкам закон, який лишає не менш як на пів року нашу людність без земства і чи не можна його трактувати, як самий швидкий і певний шлях до дальнішої руїни нашого громадянського життя, яке від анархії може бути врятовано тільки спільними силами народнього самоурядовання і міцної урядової влади. Я гадаю, що все завдання сучасного відношення влади до земства повинно прямувати до того, щоб поставити його в умови енергійної, позитивної, культурно-економічної праці, між тим замість цього уживається повне його скасування і покладання його обов’язків на урядові інструкції в той час, коли вони не встигають дати раду і своєму прямому ділові.

За браком часу я не маю можливості цифрами доказати Вам, що занепад земської діяльності почавсь ще за перші роки війни, але це фактично так було. Вони вже тоді почували і фінансову кризу і брак робітників. Революція ще погіршала їх стан, а хвиля більшовитської грабіжки, яка поїшла по всій Україні, остаточно їх добила. Період українського урядування, після приходу німців і до проголошення Гетьманської влади, був остільки короткий, що недавно обрані земські зібрання і управи нічого не встигли зробити. І от Ваш уряд замість того, щоб спертися на земства, які в більшій своїй частині також бажали порядку і спокою як і вся людність, почав з ними таку ж розправу, яку до того часу чинили більшовики. Та й кінчає він тим самим з тією ріжницею, більшовики замість земств встановили владу “совдепів”, а Ваш уряд оддає всю земську справу старостам.

Як те, так і друге однаково веде до повного занепаду української державности, яка може мати опору тільки в демократичних органах самоурядовання. Як гласний повітового зібрання я своїми очима бачив, як з’українізовалось життя земства, дякуючи сучасному земському закону. Ніяких змагань про мову, про освіту, само по собі все набрало українського кольориту і я радів, що хоч таким шляхом наша національна справа, яка так важко розвивається, дякую-

чи відсутности національних буржуазних і шляхетних верств, набірає якогось міцного ґрунту через наші земства. Я гадав, що Ви і Ваш уряд, проголосивши твердо українську державність, зрозумієте всю величезну силу цього явища і з щирою прихильністю віднесетесь до тих можливостей, які тут одкриваються перед українською державною ідеєю.

Справді зауважте, ясновельможний пане Гетьмане, на такі факти, по тім відомостям, які ми маємо в Союзі Земств України, сучасний національний склад земств малюється такими цифрами:

	Склад Управ	
	Цілоком український	По часті український
Поділля	10	3
Волинь	8	3
Київщина	13	-
Полтавщина	14	2
Чернігівщина	7	5
Харківщина	8	4
Херсонщина	3	4
Катеринославщина	6	3
Губерніяльних	5	3
Повітових	64	21
Всього	69	24

Таким чином, ми бачимо, що переважна більшість управ, я не кажу вже про земські зібрання, була раптом українізована. Уряду, який щиро стоїть на ґрунті української державности, треба було боронити це завоевання, як кращий наш здобуток, закріпити його на завжде в нашому житті. І це не трудно було зробити, виходячи з державних поглядів, а не керуючись мотивами клясової помсти і одкритої ворожнечи до демократиних верств української людности, жертвою яких став меж иншим і наш товариш С.В. Петлюра, котрий, залишив всяку другу працю, віддав себе виключно національно-земській ідеї.

Наш же уряд замість того, аби осягти якогось порозуміння з українськими земствами систематично їх розганяв, заарештував без суда управи і ставив на їх місце тих самих денационалізованих власників, або урядовців старого режиму, які довели Росію до загибелі і те саме зроблять з Україною, бо всяка держава міцною бути може тільки національним почуттям і національною свідомістю.

Тепер всі ці окремі заходи по руйнованню національного земства, всі ці арешти, заборона земських зібрань, затягнення грошової допомоги і т.и. з'єднані до купи в новому законі. Не дивно, що у багатьох українських діячах увірвався терпець і серед них почалась ширитись думка: всім одразу скласти свої уповноваження. Багато сил, енергії витрачено було Союзом Земств України для боротьби з такими намірами, але тепер і мене самого бере сумнів, чи не був це єдиний шлях забезпечити як не національні права, то зберегти хоча національне достоїнство.

Я знаю, що цей весь поход проти земства прикривається наче б то необхідністю боротьби з соціалізмом і політичним большевизмом, але це так говорить-ся. На ділі тут треба шукати чогось другого. Усякий об'єктивний і правдивий спостерігач нашої земської дійсности бачив, як всіх земських діячів з кожним днем, після приходу німців, захоплювала практична праця і як вони майже не з кожною хвилиною позбувалися свого ранішого радикалізму. Цього процесу ви-

дужання від “соціалістичної хвороби” наші українські діячі також підлеглі, як і де-які Ваші міністри, які теж були нею хворі, та вина тільки в тім, що вони це хочуть доказати не арештом і насильством, а позитивною працею.

Я не можу спинитися на дрібній критиці тих засобів, якими творці нового виборчого закону пропонують Вам захистити земство від “соціалістів”. Зауважу тільки на кілька головних його рис.

Все виборче діловодство і справу виборів веде особлива комісія, (ст. VIII й IX), а не земська управа, як це звичайно повинно бути в місцевому самоврядуванні. При чому в тій комісії тільки один член од земства, всі останні денационалізовані бюрократи. Чи можна ж сподіватись чого-небудь доброго в українському напрямкові від такої комісії?

А права ця комісія має надзвичайні, бо до самого останнього дня доля виборця в її руках і кожного небажаного чоловіка вона може усунути за день до виборів.

Але головною кривдою виборчого закону застається куріальна система. Коли в неї для політичних виборів можна бачити хоч яку-небудь рацію, то для земства, себ-то інституції культурно-економічної все те, що поділяє людей, тільки шкодливо. Який мир може там бути, коли кожний селянин буде почувати, що пани через щось повинні вибрати окремо, так ще й так, що голос пана важить в 10.000 разів більше, як мужичий? Ви, Ясновельможний пане Гетьмане, повинні знати, що наші українські селяне вибірали барона Корфа, власника Хижнякова тоді, коли їх викидали з земства пани. Останні вибори теж показали, що хто не боявся народа, а йшов до нього з щирим серцем для загальної праці, то теж вибірали, не дивлячись на те, що він пан. І по своєму опиту земської праці посліднього року я твердо запевнивсь, що таке порозуміння власників і селян в земській справі може прийти вмісті з порядком, встановленим твердою владою і на підставі існуючого закону.

Я не закриваю очей на те, що в ньому є багато хиб. Земство не може допускати до виборчої урни людей, які не мають господарського опиту, які не мають міцних зв'язків з місцевістю і т.и. Це все повинно бути виправлено, але ввести куріальну систему в земство означає поховати на довгий час ту велику, морально-виховуючу громадське почуття, силу, яку мають спільні вибори, коли всі йдуть до однієї урни.

Не ставайте, пане Гетьмане, на цей шкодливий для нашої України шлях, бо тут могила зросту громадянства, яке може розвинути у нас на щирій і послідовній повазі до нашого головного громадянина-селянина хлібороба.

На цьому я і кінчаю всі ті уваги, з якими я хтів звернутись до Вас з приводу нового земського закону.

Якщо в них Ви знайдете щось важливого і корисного, то кращим виходом було б призначенне Вами невеличкої комісії, яка б в самий короткий строк Вами приказаний переробила цей закон так, щоб він справді відповідав інтересам української державности.

Якщо цей вихід Ви вважаєте неможливим, то в додаток до цієї записки я подаю свій проект змін в виробленому законі, які трохи зменшать його шкодливість.

Заступник Голови
Всеукраїнського Союзу Земств

Професор Кость Мацієвич

*Додаток 1***Проект змін в земському законопроекті**

IX. Зазначені в попередньому пактові виборчі комісії утворюються в складі: голови комісії, яким являється голова земського зібрання, представника судового відомства в особі голови з'їзду мирових суддів, податного інспектора, голови або члена земської управи по її вибору, голови або члена міської управи по її вибору, представника міністерства внутрішніх справ по призначенню міністра.

XV. Уповноваження повітових і губерніяльних гласних з виданням цього закону продовжуються до того часу, поки не одбудуться нові вибори.

XVI. Губерніяльні і повітові зібрання в сучасному складі можуть одбуватись тільки для затвердження кошторисів і вибору членів управи.

ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 2, спр. 23, арк. 1–11.

R. PYRIG**“On my own words...”**

There is a review of the little-known document connected with the Law “About elections of provincial and povit (district) self-government members” adoption (May, 1918) in the publication. Also it includes a cursory description of K. Matsievych life.